

PERSONAJE FANTASTICE ÎN ESHATOLOGIA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

Andrei PROHIN*

Abstract

In the Romanian folklore, fantastic creatures occupy both the mythical past, the end of the world and the remote territories, being a deformed projection of the human world. The end of the world, conceived as an outbreak of evil, of destructive powers, brings forward several fabulous creatures, being hypertrophied representations of evil realities from the Earth (flying snakes, birds with iron beaks, plague, boyars) and incarnations of the universal evil (the dragon, the shrew, Judas, Antichrist). In this respect, the Romanian folklore proves the continuity of some medieval representations, having parallels in the “Alexander’s Romance” and in several eschatological writings.

Keywords: Romanian folklore, eschatology, fantastic creatures, medieval imagery.

Cuvinte-cheie: folclor românesc, eshatologie, personaje fantastice, imaginar medieval.

Credința că lumea pământească va avea sfârșit constituie unul din reperele centrale ale învățăturii creștine, devenind parte a culturii și mentalului colectiv european. În calitate de ansamblu al ideilor despre soarta finală a omului și universului, eshatologia formează un compartiment important din viziunile mitice asupra lumii, strâns legată de cosmologie, de percepția timpului și a evoluției istorice, de concepțiile despre destinul uman, despre normele și valorile societății. În acest mod, eshatologia însușește un ansamblu de reprezentări ce definesc specificul unei culturi. În societatea contemporană, secularizată, posibilele prevestiri ale sfârșitului lumii intră, periodic, în atenția publicului larg, fiind exploatate, sub acest unghi, diverse tradiții culturale.

Folclorul românesc înglobează, de asemenea, un sistem de viziuni eshatologice inspirate, în mare parte, din doctrina creștină, dar asimilate creator de mentalitatea tradițională. Spre deosebire de textul

* Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău – Republica Moldova.

canonic al *Bibliei*, în eshatologia populară românească întâlnim numeroase personaje fantastice (uriași, căpcăuni, urici, balaurul, scorpia, pasărea cu ciocul de fier ș.a.), parte a viziunii tradiționale asupra universului. Adesea, personajele eshatologice reprezintă imagini hipertrofiate ale însușirilor omenești și ale realităților prezente, exprimând viziunile populare asupra diversității ipostazelor umane în timp și în spațiu. În această ordine de idei, Ovidiu Bârlea constata: „Fantasticul folcloric se vădește doar o prelungire familiară a realului, perceput de concepția arhaică drept o altă ipostază a acestuia, adică verosimil, posibil în anumite limite”¹. La o concluzie similară ajungea Ovidiu Papadima: „Imaginația folclorică nu cunoaște fantasticul propriu-zis. Ea prelungește doar către spiritual – către demoni și către îngeri – pământenia noastră”².

În prezenta lucrare ne propunem să determinăm unul din posibilele sensuri ale scenariului eshatologic, potrivit credințelor populare românești, și să analizăm semnificațiile personajelor fantastice care se vor manifesta înainte de sfârșitul lumii. Descifrând însușirile fabuloase ale personajelor respective, vom încerca să determinăm expresii ale conștiinței de sine a omului cristalizate în mărturiile folclorice.

Credințele populare românești ne oferă un model original de periodizare a istoriei lumii, imaginată drept succesiune a unor seminții fabuloase, cuprinzând inclusiv omenirea actuală. Între ființele care ar fi existat în vechimea mitică aflăm *uriazii* (varianțe regionale: *urieiși*, *oroieși*), numiți, de asemeni, *jidovi*³, *novăcești*⁴, *arapi*⁵ și *daci*⁶. Probabil, diversitatea acestor nume le-a sugerat unor informatori existența

¹ Ovidiu Bârlea, *Poetică folclorică*, București, Editura Univers, 1979, p. 146.

² Ovidiu Papadima, *O viziune românească a lumii. Studiu de folclor*. Ediție definitivă, revăzută de autor. Prefață de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2009, p. 63.

³ Tudor Panfile, *Mitologia poporului român*. Ediție îngrijită și prefațată de I. Oprișan, București, Editura Vestala, 2006, p. 115 (cap. „Povestea lumii de demult după credințele poporului român”); Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976, p. 167.

⁴ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 216, 220.

⁵ Lazăr Șăineanu, *Basmelor române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*. Ediție îngrijită de R. Niculescu, București, Editura Minerva, 1978, p. 526.

⁶ Ion Taloș, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 177.

deosebirilor între personajele respective, însă fără a avea un caracter esențial: „Urieșii au venit după jidovi”⁷; „uriașii au fost mai mari decât jidovii, dar mai puțini”⁸; „uneori, uriașii sunt socotiți «slugile jidovilor»”⁹.

Imaginația populară a înzestrat uriașii cu trăsături grotești, apelând la analogii din gospodăria țărănească tradițională („aveau capul cât hârdăul, ochii mari cât dovleacul, mâinile cât putineile, iar dinții cât fiarele plugului”¹⁰) sau din lumea animală („aveau niște dinți de mari ca și la cal, ca la mistreț. Aveau dinții ieșiți afară din gură”¹¹). De asemenea, uriașii posedă însușiri omenești, depășind proporțiile obișnuite, ajungând ridicole: „Punea de mămăligă ca în satul nostru și se duceau după sită în țara ungurească, făcând numai patru-cinci pași”, „lua ceaunul și-l puneă pe vârful a trei munți, plin fiind cu apa din nouă mări”¹², „aveau câte un copil la naștere cât unul de mare de ista de 20 de ani și mai mult”¹³ etc.

Un laitmotiv în folclorul românesc, precum și la alte popoare (germani, slavi)¹⁴, îl constituie întâlnirea unei fete din neamul uriașilor cu niște plugari obișnuți, pe care îi ia în poală, cu plug și cu boi, pentru a-i arăta părinților. În diverse variante ale relatării, uriașii admiră cugetul („minteă fetelor noastre”¹⁵), frumusețea, hârnicia umană¹⁶, recunoscându-se depășiți de însușirile oamenilor actuali, care „după vrâsta noastră, vor locui încă multă vreme pământul”¹⁷ sau „ei vor moșteni pământul”¹⁸. Dar și invers: informatorii folclorici

⁷ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 115, n. 2.

⁸ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 167.

⁹ Marcel Lutic, *Mitologemul uriașilor în spațiul românesc. Câteva explicații*, în „Anuarul Muzeului Literaturii Române”, Iași, anul III, 2010, p. 152.

¹⁰ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 115; Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 419.

¹¹ Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, *Izvorul fermecat. Basmе, povești, legende, povestiri și mito-credițe din județul Maramureș*, Baia Mare, Editura Gutinul, 1999, p. 144.

¹² Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 115.

¹³ Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, *op. cit.*, p. 143.

¹⁴ Lazăr Șăineanu, *Ielele sau zănele rele. Studii folclorice*. Ediție critică și prefață de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2012, p. 142 (cap. „Jidovii sau tătarii sau uriașii”); Александр Н. Афанасьев, *Древо жизни. Избранные статьи*. Подготовка текста и комментарии Ю. М. Медведева, Москва, Современник, 1983, p. 306.

¹⁵ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 118.

¹⁶ Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, *op. cit.*, p. 143.

¹⁷ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 116.

¹⁸ *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*. Coord. general: Ion Ghinoiu, vol. III. *Transilvania*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 397-398; *Ibidem*, vol. IV. *Moldova*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 403.

recunosc că „sămânța noastră este de la urieși”¹⁹, „românii se trag din uriași”²⁰. În mai multe cazuri, uriașii se arată ostili oamenilor („dacă prindeau pe oameni îi lua ca și pe sclavi”²¹, „oamenii fugeau să nu-i omoare”²²), încât ajung a fi comparați cu demonii din iad, conduși de un „tartor”, iar despre Fiul lui Dumnezeu se spune că „a răscumpărat de la uriași sufletele celor morți”²³.

Atât însușirile grotești, cât și caracterul lor malefic, marchează ruptura iremediabilă între lumea uriașilor și cea omenească. În acest sens, uriașii se mai distanțează de oameni în timp, fiind plasați în vremurile dinaintea potopului²⁴, și în spațiu, devenind actualmente inaccesibili („și-au luat drumul încolo, spre miazănoapte. Unde s-or fi dus, nu se știe”; „i-a închis Dumnezeu în niște munți mari, de unde cu nici un chip nu mai pot ieși”²⁵, „s-au ascuns într-o peșteră de pe timpul când a fost inventată pușca”²⁶).

Ca deținători ai unei forțe colosale, capabili de răsturnări spectaculoase în natură, uriașii îndeplinesc și un rol eshatologic. Potrivit credințelor populare despre uriași, „dacă li s-ar îngădui ieșirea, ei ar prăpădi lumea în două-trei zile”, „lumea va pieri tot prin mânia lor, – atunci când va veni *Antihârs* și le va da drumul”²⁷. În același sens, „împăratul uriașilor, Constantin, cufundat cu oastea lui sub apă, va ieși pe pământ și va birui pe toți împărații”²⁸. Așadar, în imaginarul tradițional, uriașii sunt plasați în vechimea mitică, precum și în vremea de apoi. Se subînțelege astfel că existența lumii coincide cu dănuirea oamenilor contemporani și a însușirilor ce definesc omenescul.

Un loc distinct în cadrul eshatologiei populare îl ocupă *căpcăunii* (variante regionale: *căpcâni*, *căpcâne*, *cătcăuni*²⁹, *hărăii*³⁰).

¹⁹ Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică*. Ediție facsimil. Cu o prefață de Dr. C. I. Istrati, București, Editura Arhetip, 2002, p. 738.

²⁰ *Sărbători și obiceiuri...*, vol. IV, p. 403.

²¹ Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, *op. cit.*, p. 145.

²² *Ibidem*, p. 149.

²³ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 119.

²⁴ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 170-171, 340.

²⁵ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 119-120; Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 421.

²⁶ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 220.

²⁷ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 120.

²⁸ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 338.

²⁹ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 120; Lazăr Șăineanu, *Ielele sau zânele rele...*, p. 130 (cap. „Căpcâni – căpcăuni – cătcăuni”).

³⁰ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 56.

În folclorul românesc, *căpcăunii* se identifică frecvent cu tătarii și turcii³¹, dar mai pot denumi, generic, orice popor barbar, păgân³². Localizarea căpcăunilor în timpul mitic nu este definită precis: fie au trăit înaintea uriașilor³³, fie le-au succedat uriașilor³⁴. Căpcăunii posedă trăsături distincte în raport cu uriașii, având însă același caracter grotesc, schimonosind trăsăturile umane: „Niște *ireze* de oameni răi și urâți, urâți ca mama focului”; „negri la față, aveau capul ca de câine, un ochi în frunte și altul la ceafă și trei, cinci ori șapte picioare”; „răcneau ca fiarele”³⁵; „oameni mici și negri cu nasul turtit”; „aveau un ochi în frunte și altul la ceafă”³⁶.

O însușire proprie doar *căpcăunilor* este sugerată chiar de numele lor, derivat din sintagma *cap de câine*³⁷, care, la rândul ei, este o calchiere a cuvântului grec *κυνοκέφαλος* – „cap de câine”³⁸. Asocierea dintre căpcăuni (în acest caz, numiți „tătari”) și câini se păstrează și într-o altă descriere a înfățișării acestor personaje: „Năvăleau peste români, pe care îi goneau cu câinii, de-i robeau și-i mâncau”³⁹. Fiind situați în vechimea mitică, povestitorul poate confunda însușirile *căpcăunilor* cu ale *uriașilor/jidovilor*, afirmând că aceștia din urmă aveau „trei ochi: doi în frunte și unul la ceafă”⁴⁰, că tătarul „a fost urieș”⁴¹ sau că „acești cătcăuni au fost tot oameni mari ca și jidovii”⁴².

Căpcăunii dețin trăsături mai feroce față de uriași, încalcând flagrant normele pe care se întemeiază societatea umană: „Mâncau carne de om”; „schingiuiau mai ales pe femei, străpungându-le țâțele

³¹ *Ibidem*, p. 55; Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 40.

³² Lazăr Șăineanu, *Ielele sau zânele rele...*, p. 135; Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Teodora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2007, p. 146, nr. 1410.

³³ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 115; Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 419; Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 40.

³⁴ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 340.

³⁵ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 121.

³⁶ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 54.

³⁷ Lazăr Șăineanu, *Ielele sau zânele rele...*, p. 131; Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 121.

³⁸ Alexandru Ciorănescu, *op. cit.*, p. 146, nr. 1410.

³⁹ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 340.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 167.

⁴¹ Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, *op. cit.*, p. 149.

⁴² Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 120.

cu frigări arse, iar copiii lor îi mâncau”⁴³; „mâncau oameni care «nu erau de neamul lor», șerpi și broaște”⁴⁴; „mâncau mortăciuni și chiar copii”⁴⁴. Din acest motiv, credem, căpcăunii sunt uneori confundați cu diavolii⁴⁵ și îndeplinesc o funcție eshatologică: „Vor ieși la vremea de apoi”⁴⁶ și oamenii vor fi omorâți de „căpcăuni, împreună cu «păsările cu ciupu de fier»”⁴⁷.

Mărturiile folclorice subliniază insistent urâțenia căpcăunilor, ca și a uriașilor, exprimată în trăsăturile lor fizice și în comportament. Totuși, în imaginația populară, căpcăunii reprezintă o varietate de oameni („niște *ireze* de oameni...”⁴⁸, „oameni mici și negri...”) care, prin trăsăturile lor grotești, feroce, evidențiază superioritatea virtuților umane actuale și ne fac să le prețuim mai mult. În această ordine de idei, Mihail Sadoveanu se inspira din imaginea uriașilor și a căpcăunilor pentru a evoca neamurile care i-au precedat pe români: „Trăiau pe aici niște lifte spurcate, care cu capu cât o stamboală, care cu niște colți ca la lupi, care lungi cât un stângen, care scurți de-o palmă, ia niște păgâni, niște *călvini*...”⁴⁸ „Plodurile” acestor neamuri, asemenea căpcăunilor, „cereau în gura mare carne crudă!”⁴⁹

Personajele respective întruchipează popoarele barbare care au năvălit peste români sau peste strămoșii acestora, precum și degenerarea umanității înainte de sfârșitul lumii: „Parcă era la sfârșitul lumii, așa oameni!”⁵⁰; „dacă răutățile se întind, dacă băutura Diavolului va stăpâni, dacă va fugi cinstea și hărnicia din ținuturile noastre, [...] atunci se vor întoarce amărăciunea, grozăvia și sfârșitul neamurilor celor vechi și sălbatice!”⁵¹

În folclorul românesc, căpcăunii mai apar în contextul biografiei legendare a lui Alexandru Macedon. Alături de alte fapte

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁵ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 120, n. 8.

⁴⁶ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1970, p. 196.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 157.

⁴⁸ Mihail Sadoveanu, *Opere alese*. Ediție critică de Cornel Simionescu, vol. IV, Chișinău/București, Î.E.P. „Știința”/Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 54 („Povestea descălecatului”).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 56.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, vol. V, 1998, p. 474 („Poveste veche. Despre așezarea românilor pe aceste pământuri”).

fabuloase (uriașii, piticii) sau reale (racii, țăntarii), Alexandru Macedon i-ar fi învins pe căpcăuni în luptă, apoi „i-o prins și i-o închis între niște dealuri împreunate, unde nu-i zi niciodată și i-o închis acolo, de unde nu vor putea ieși decât la vremea de apoi. [...] Ei vor ieși de-acolo la vremea de apoi; și vor începe slujba pentru care i-o făcut D[umne]zeu”⁵². După alte relatări, eroul macedonean „i-a închis într-o cetate, de unde le va da drumul la sfârșitul lumii”⁵³ sau „i-a închis într-o peșteră, de unde nu pot ieși de frica lui”⁵⁴.

Credințele populare reiau, astfel, un episod din romanul popular *Alexandria*, atestat deja în cea mai veche traducere românească a sa, din 1620, potrivit căruia Alexandru ar fi închis în spatele munților mai multe „limbi păgâne” (între care *psoglavii*, echivalentul slavon al *căpcăunilor*), dar „voru eși aceste limbi în zilele lu Antihrist, cându va împărăți elu, și să voru închina lui și ei vor fi muncitori de creștini”⁵⁵.

Aceași profetie eshatologică apare în *Apocalipsa lui Metodie din Patara*, un fragment pe care îl găsim în traducere românească la sfârșitul secolului al XVII-lea: „Deschide-se-va poarta cea de aramă de la miazănoapte la acea vreme și vor <i>eși izmailteanii, mulțime de ei câte cu două capete și câte cu două obraze, ceia ce au fost încuiați de Alecsandru [...], vor mânca trupurile oamenilor și sângele lor ca apa bea-l-vor, mânca-vor împutit și spurcat”⁵⁶.

Într-o altă scriere medievală, *Apocalipsa Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos*, cunoscută în manuscrise românești din veacul al XVIII-lea, se prevestește că în zilele de apoi „va dășchide Domnul Dumnezeu poarta acea ce iaste întru Indaliia, carea o au încuiat Alixandru înpăratul eline<sc> și vor iși 2 înpărăți dăinpreună cu oamenii lor, ce să vor chema limbile spurcate, mai urâți dă câtu toată

⁵² Lazăr Șăineanu, *Ielele sau zânele rele...*, p. 134.

⁵³ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 197.

⁵⁴ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 8.

⁵⁵ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri*, vol. XIII. *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, tom. II. *Amuși-Ânger*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, Chișinău, Î.E.P. „Știința”, 2013, p. 82; Nicolae Cartoian, *Alexandria în literatura românească. Noul contribuții (studiu și text)*, București, Editura Cartea Românească, 1922, p. 101.

⁵⁶ Florian Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 120 (cap. „Povestea la vremea de apoi”).

împuțiciunea și spurcăciunea și să vor rășchira preste toată fața pământului dă vor mânca trupurile oamenilor și le vor bea sângele”⁵⁷.

Astfel, în ambele apocalipse citate, năvălitorii au moravuri similare căpcăunilor (consumă carne de om și vietăți necomestibile), iar copiiștii lucrării îi identifică, alternativ, cu „izmailteanii”⁵⁸, tătarii⁵⁹ sau păgânii⁶⁰. Putem presupune că aceste credințe populare despre revenirea căpcăunilor înainte de sfârșitul lumii s-au inspirat din profeția escatologică despre năvălitorii apocaliptici inclusă în romanul *Alexandria* și în apocalipsele apocrife deja menționate. Pe de altă parte, motivul căpcăunilor poate exprima în folclorul românesc, independent de sursele livrești, dezumanizarea ce va caracteriza vremea de apoi.

În studiile de folclor au fost propuse mai multe interpretări ale semnificațiilor uriașilor în literatura populară. Aleksandr N. Afanasiev (1826-1871), exponentul „școlii mitologice” în folcloristica rusă, nota că „tradițiile despre uriași sunt comune tuturor popoarelor indo-europene”⁶¹. În opinia lui Afanasiev, uriașii „întruchipau masele întunecate ale norilor care acoperă întregul cer nemărginit și acele forțe invincibile ale naturii care însoțesc mișcarea lor aeriană: vijeliile, viscocele, viforele, grindina, ploile torențiale și bubuiturile tunetului”⁶². Cercetătorul rus remarca prezența uriașilor și în scenariile escatologice, pe care le considera însă o formă degenerată a tradițiilor populare, „odată cu dispariția sensului epic viu”⁶³.

În studiile unor etnologi români contemporani, de asemeni, uriașii sunt apreciați ca personificări ale stihiiilor naturii⁶⁴. În schimb, alți autori consideră că tradițiile populare despre uriași reflectă ecouri

⁵⁷ Cătălina Velculescu, *Nebuni întru Hristos. Viața Sfântului Andrei Salos în vechi manuscrise și tipărituri românești*, București, Editura Paideia, 2007, p. 104 (cap. „Puținea aléagere den Viața Sfântului părintelui nostru lui Andrei cel ce s-au făcut nebul pentru Hristos, avându întrebările Sfântului Epifanie cu răspunsurile Sfântului Andrei. De folos foarte”).

⁵⁸ Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 120.

⁵⁹ Cătălina Velculescu, *op. cit.*, p. 105.

⁶⁰ *Ibidem*, n. 56.

⁶¹ Александр Н. Афанасьев, *op. cit.*, p. 292.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, p. 323.

⁶⁴ Ivan Evseev, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Timișoara, Editura „Învierea”, 2007, p. 624; Marcel Lutic, *op. cit.*, p. 153.

ale miturilor antice. În acest sens, Nicolae Cartojan scria că tradițiile respective au drept sursă „date biblice, altoite pe vechile mituri ale lumii greco-romane despre titani [...], numirea pe care le-o dă poporul nostru de *jidovi* constitui[nd] o dovadă a influenței biblice”⁶⁵. Și cercetătorii din perioada postbelică admit că tradițiile românești despre uriași se datorează influenței biblice⁶⁶ sau interferenței acesteia cu „mitul titanilor antichității greco-latine”⁶⁷.

Romulus Vulcănescu sugera că în contextul cosmogoniei populare românești căpcăunii și uriașii constituiau prototipuri nereușite ale omului contemporan: „Din făpturile create de Fârtat și corupte de Nefârtat a ieșit *spița căpcăunilor*. Cu ei s-a împlinit primul *ciclu antropogonic*. [...] Încercare nereușită, căpcăunii aveau o înfățișare monstruoasă – o caricatură a trăsăturilor fizice și morale ale divinităților gemelare –, erau *antropofagi*”⁶⁸, iar uriașii „au aparținut celei de-a doua *ere antropogonice*”⁶⁹.

Comparând tradițiile populare românești cu cele ale altor popoare europene, Lazăr Șăineanu interpreta mitul uriașilor în contextul viziunilor populare asupra istoriei: „Orice neam antic și păgân (după concepțiunea creștină) e identificat de fantazia poporului cu uriași ai trecutului, cărora s-atribuie apoi originea tuturor monumentelor unei arhitecturi primitive”⁷⁰. În opinia lui Șăineanu, prototipul istoric al uriașilor, numiți *tătari* și *jidovi*, l-au reprezentat chazarii⁷¹, pe când Victor Kernbach nominalizează militarii din provincia Iudeea, recrutați în armata împăratului Traian⁷², sau chiar omul de Neanderthal și omul de Cro Magnon⁷³.

⁶⁵ Nicolae Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*. Ediție îngrijită de Alexandru Chiriacescu, vol. II. *Epoca influenței grecești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 59-60.

⁶⁶ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 419.

⁶⁷ Rodica Șuiu, „Legende religioase apocrife”, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*. Ediția a II-a. Autori: Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru ș.a., București/Chișinău, Editura Academiei Române/Editura Gunivas, 2002, p. 511.

⁶⁸ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Române, 1987, p. 254.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 255.

⁷⁰ Lazăr Șăineanu, *Ielele sau zânele rele...*, p. 153.

⁷¹ *Ibidem*, p. 147.

⁷² Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 2004, p. 285.

⁷³ *Ibidem*, p. 216-217.

Putem conchide că uriașii și căpcăunii reprezintă un corespondent românesc al miturilor Greciei antice, respectiv, despre titani și ciclopi. Aceste personaje fabuloase constituie repere importante ale viziunii mitice asupra lumii, deopotrivă în timp și în spațiu, situându-se în afara societății umane (la începutul și la sfârșitul istoriei, la marginile pământului locuit) prin trăsăturile lor grotești, zugrăvite ca o schimonosire a însușirilor omenești. În memoria populară, uriașii și căpcăunii constituie reprezentări ale „străinului” (asemeni tătarilor, jidovilor, păgânilor), fiind plasați la extremele istoriei, în trecut și în viitor, considerați a fi o amenințare pentru umanitatea contemporană.

Conform credințelor populare românești, sfârșitul lumii se va datora dezlănțuirii forțelor malefice, reprezentate în chipul diferitelor ființe fantastice. În relatările informatorilor un element constant este credința în revenirea făpturilor care existau în trecutul imemorial. În această postură întâlnim balaurul, arhetip consacrat al răului, adversarul divinității supreme. Credințele românești înregistrează diverse ipostaze ale sale: fie „un balaur, de când s-a făcut lumea”, care „stă într-un deal lung [...], iar când va fi sfârșitul lumii, se va duce de acolo și răchita se va usca”⁷⁴, fie se vor dezlănțui „balaurii închiși în cer și stăpâniți de Sfântul Gheorghe”⁷⁵.

Alteori, în scenariile eshatologice rolul balaurului îl îndeplinesc, alternativ, Scorpia⁷⁶, Iuda⁷⁷ sau Anticristul⁷⁸. Concomitent, credințele populare atribuie personajelor respective un loc permanent în arhitectura mitică a lumii: Scorpia roade stâlpul pământului, Iuda roade furcile de ceară ale pământului, iar Anticristul „are de ros un lanț mare”⁷⁹. Un informator evoca stâlpul pe care se sprijină pământul, adăugând chiar o nuanță insolită: „De n-ar ținea scorpia, nici pământul n-ar mai fi”⁸⁰.

⁷⁴ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*. Ediție îngrijită de Victor Durnea, vol. II, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 590.

⁷⁵ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 339.

⁷⁶ *Ibidem*; Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 590; *Legendele românilor*, vol. I. *Legendele cosmosului*. Ediție critică și studiu introductiv de Tony Brill, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 1994, p. 223.

⁷⁷ Tudor Pamfile, *Mitologia poporului român...*, p. 794 (cap. „Sfârșitul lumii după credințele poporului român”); *Legendele românilor...*, p. 227.

⁷⁸ *Legendele românilor...*, p. 232.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 119.

În șirul personajelor malefice plasate înaintea sfârșitului lumii mai întâlnim făpturi pământești, având însă trăsături hiperbolizate, cu menire distructivă: șerpi zburători, păsări cu clonțul de fier⁸¹. Unii informatori au încercat să explice identitatea acestor păsări fabuloase, identificându-le cu ciurma⁸² sau cu boierii⁸³. Astfel, imaginația populară transfigura mitic, plasând în veacul de apoi fenomene și ființe contemporane care provocau suferințe oamenilor.

Între posibilele surse ale imaginii șerpilor zburători și a păsărilor cu ciocul de fier putem cita apocriful *Legenda Duminicii*, atestată deja în *Codex Sturdzanus* (Maramureș), datat între anii 1583-1619, precum și în manuscrisele românești de mai târziu. În diverse redacții ale apocrifului menționat se prevestește că, pentru păcatele pământenilor, vor veni „șerpi cu doa<uo> arepi”⁸⁴, „niște păsări cu capetele cât de bou și peanele lor vor fi ca o costiță de <mu>iarea despletită, de voru suge sângele den trupurele voastre”⁸⁵. Un călător englez nota, în 1863, la Târgu Mureș, că preoții se inspirau din *Legenda Duminicii*, prevestind că „Dumnezeu va trimite asupra holdelor nește locuste cu ciocuri și ghiare de fier”⁸⁶.

Unii cercetători admit, însă destul de rezervat, influența scrierilor creștine asupra reprezentărilor populare despre sfârșitul lumii. După cum scrie Ionel Opreșan, „e de bănuț că înlocuirea unora dintre vechile personaje ale mitologiei autohtone cu personaje familiare religiei creștine (dar care și-au pierdut esența cultică) s-a produs, cel puțin în parte, ca urmare a circulației textelor apocrife și eschatologice”⁸⁷.

În credințele populare, personificările forțelor malefice (balaurul, Scorpia, Iuda, păsările cu ciocul de fier) îndeplinesc nu doar un rol eschatologic, dar sunt și elemente constitutive ale universului, care au existat de la începuturile lumii. În această ordine de idei, cercetătorul

⁸¹ *Ibidem*, vol. II, p. 591-592; Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 795, 800, 804; Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 226.

⁸² Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 226.

⁸³ *Ibidem*; Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 794.

⁸⁴ *Legenda Duminicii*. Studiu monografic, ediție și glosar de Emanuela Timotin, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2005, p. 323.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 316.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 287.

⁸⁷ Ionel Opreșan, *La hotarul dintre lumi. Studii de etnologie românească*, București, Editura Saeculum I.O., 2006, p. 132 (cap. „Circulația textelor scrise în cultura română. Repere”).

Andrei Oișteanu formulează o apreciere de ansamblu: „Pentru mentalitatea mitică, Haosul nu dispăre o dată cu actul cosmogenezei. Tot așa cum toate elementele Cosmosului preexistă, în stare virtuală și latentă, în materia Haosului pre-cosmogonic, acesta din urmă supraviețuiește în chiar structura Cosmosului”⁸⁸.

În eshatologia creștină, apogeul răului pe pământ îl marchează apariția Antihristului, personaj menționat în *Biblie* și caracterizat mai amplu în literatura teologică. În vorbirea populară, numele *Antihristului* este prezent prin mai multe forme corupte (*Antehrâst*, *Antihârstu*, *Antehârs*, *Antihârs*, *Antihârț*, *Netehârs*), precum și prin sinonime (diavolul, lucifer, filosoful)⁸⁹. Dacă *Noul Testament* conține doar mențiuni sumare privind Antihristul⁹⁰, atunci identitatea acestuia a cunoscut speculații în scrierile teologice și în apocrifele creștine. Bunăoară, în *Apocalipsa apocrifă a lui Ioan*, după cea mai veche traducere românească a sa, datată între 1580-1643 (Transilvania), aflăm portretul fizic al Antihristului: „Vediarăia fetei lui iaste négră, întunecată și părul capului lui iaste ascuți[t] ca săgețile. Gianele lui sămtu ca de ursu. Okiul lui cel dreptu iaste ca o sté, ala[l]tu-i ca de leu. Denții lui sămtu de o palmă, degetele lui sămtu ca niște séceri. Talpa picioru[lu]i va fi de unu cotu, iară în fața lui scrise va fi Antihristu”⁹¹. În textele folclorice românești întâlnim, de asemenea, o descriere a înfățișării Antihristului: „Are ghearele ca cârligele de la cântar și părul în capul lui de arici, cu nasul ca ardeiul, iar pe față are păr și iscălit numele de Antecrist”⁹². Asemeni altor personificări ale maleficului (uriazii, căpcăunii), Antihristul are trăsături grotești, fioroase, contrastând cu înfățișarea umană, luată drept etalon.

Alte motive comune între *Apocalipsa apocrifă a lui Ioan* și credințele populare sunt domnia de trei ani a Antihristului, scurtarea duratei normale a timpului, lupta lui Enoh și Sfântul Ilie cu

⁸⁸ Andrei Oișteanu, *Ordine și Haos. Mit și magie în cultura tradițională românească*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 15.

⁸⁹ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, p. 82; Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 795.

⁹⁰ 1 *Ioan* 2:18, 22; 4:3; 2 *Ioan* 7. Aici și în continuare am citat ediția: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005.

⁹¹ Nicolae Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1914, p. 230; Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 119.

⁹² *Legendele românilor...*, p. 238.

Antihristul⁹³. În *Cuvântul Sfântului Sfințitului mucenic Ippolit, papa de la Roma, pentru sfârșitul lumii și pentru a doao venire a Domnului nostru Isus Hristos*, atestat în manuscrise românești din veacul al XVIII-lea, autorul face o paralelă între personalitatea Mântuitorului și a adversarului Său din veacul de apoi: „Întru toate va să aseamene Satana fiului lui Dumnezeu. [...] Hristos este leu, leu – și Antihristul, Hristos este împărat ceresc și pământesc, și Antihristul va fi împărat [doar] pe pământ. Mântuitorul s-a arătat precum un Miel; la fel se va arăta și acela, precum un miel, deși în interior va fi lup”⁹⁴ ș.a. O comparație similară întâlnim în folclorul românesc, unde Antihristul e prezentat drept fals imitator al lui Hristos: „Antihârț are să se nască și el tot dintr-o fecioară, întocmai ca Hristos, însă acea fecioară urâtă ce-l va purta are să fie talpa iadului”⁹⁵; „are să facă minuni ca și Hristos. [...] Dumnezeu are să-i dea diavolului treizeci și trei de ani lumea”⁹⁶.

Frecvent, informatorii amintesc simbolurile Sfintei Împărtășanii (în formă de prescură, vin sau apă vie), pe care Hristos sau Maica Domnului le oferă oamenilor însetați în vremea de apoi⁹⁷. Același gest îl face și Antihristul, dar oferind oamenilor o hrană iluzorie și profanând Împărtășania creștină: va umbla „cu un car închis, în care va zice că este pâine, însă înăuntru nu vor fi decât putregaiuri de arbori, și cu alt car, în care va fi un poloboc ud pe dinafară și sec pe dinăuntru”, „va strânge în saci *balegă* de vită și de oameni și va zice că are pâni; și va strânge în buți *ud* de vită și de oameni și va zice că are apă”⁹⁸.

Așadar, credințele populare reiau, cu propriile mijloace de expresie, motive cunoscute și în scrierile eshatologice medievale, zugrăvind domnia Antihristului în imagini grotești, ca o inversare a lumii rânduite de Dumnezeu, a simbolurilor și valorilor creștine.

⁹³ Nicolae Cartoian, *Cărțile populare...*, vol. I. *Epoca influenței sud-slave*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 123-124.

⁹⁴ Cristinel Sava, *Cuvântul lui Ipolit în literatura românească veche. Versiunea prescurtată*, în „Limba Română”, București, anul LXII, nr. 4, octombrie-decembrie 2013, p. 500-501; *Учение об Антихристе в древности и средневековье*. Составление, вступительная статья, комментарии и указатели Б. Г. Деревенского, Санкт-Петербург, Издательство «Алетейя», 2000, p. 407.

⁹⁵ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 796.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 801.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 800-801.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 801.

Dintre scrierile eshatologice, în special *Apocalipsa apocrifă a lui Ioan* reunește mai multe motive comune și credințelor populare, după cum atestă folclorul românesc⁹⁹, precum și cel rus¹⁰⁰. În acest sens, un cercetător contemporan, Boris G. Derevenski, aprecia că în *Apocalipsa apocrifă a lui Ioan* imaginea Antihristului are un caracter „destul de fantastic, preconizată pentru gusturile credinciosului de rând, înconjurat de povești despre sălbatici firoși, giganți și monștri”¹⁰¹.

În textele folclorice, Antihristul este uneori asociat cu „omul roșu”. În acest sens, se crede că „Antihristul are să se nască, în vremea de apoi, dintr-o femeie roșie”¹⁰². După o altă versiune, „la vremea de apoi, va veni de la răsărit o femeie roșie, care va mânca toți oamenii care vor fi în viață. Așa se va sfârși lumea”¹⁰³. Pe oamenii care vor gusta din falsa împărtășanie a Antihristului, diavolul „îi va însemna cu pecete roșie la degetul mezin și-și va întemeia cu chipul acesta o împărăție”¹⁰⁴.

În calitate de atribut al fiarei apocaliptice, pe care tradiția creștină o echivalează cu Antihristul, culoarea roșie este menționată în *Biblie*: „Un balaur mare, roșu, având șapte capete și zece coarne”¹⁰⁵; „o fiară roșie, plină de nume de hulă”¹⁰⁶. De altfel, în iconografia creștină medievală, roșul este „culoarea demonilor, a vulpii, a ipocriziei, a minciunii și a trădării”¹⁰⁷. De asemenea, în imaginarul medieval roșul marca persoanele marginalizate în societate: „Eretici, evrei, musulmani, țigani, ipocriți, leproși, infirmi, sinucigași, cerșetori, vagabonzi, săraci și declasați de tot soiul”¹⁰⁸.

⁹⁹ Nicolae Cartoian, *Cărțile populare...*, vol. I, p. 123.

¹⁰⁰ В. Сахаров, *Эсхатологические сочинения и сказания в древнерусской письменности и влияние их на народные духовные стихи*, Тула, Типография Н. И. Соколова, 1879, p. 132, 148.

¹⁰¹ *Учение об Антихристе...*, c. 429.

¹⁰² Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, p. 82; Artur Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului român*. Ediție critică de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2012, p. 27; Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 42.

¹⁰³ *Legendele românilor...*, p. 241.

¹⁰⁴ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 802.

¹⁰⁵ *Apocalipsa* 12:3.

¹⁰⁶ *Apocalipsa* 17:3.

¹⁰⁷ Michel Pastoureau, *O istorie simbolică a Evului Mediu occidental*. Traducere de Emilian Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2004, p. 225 (cap. „Omul roșu. Iconografia medievală a lui Iuda”).

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 228.

Conform credințelor populare românești, având corespondențe și la alte popoare¹⁰⁹, „oamenii roșii” (având părul, barba sau mustețele roșii) sunt „cei mai răi oameni”, „ai dracului”, „necurați sau diavoli”, dar și „mai activi și mai sănătoși”, „deștepți”, „cei mai tari dintre toți”¹¹⁰. Când se arată în chip de om, dracul are frecvent câte un atribut de culoare roșie: pipă¹¹¹, șapcă¹¹², haine¹¹³, coarne¹¹⁴, ori se transformă în pară de foc¹¹⁵. În particular, „oamenii roșii” sunt considerați evreii¹¹⁶. Astfel, credința că Antihristul se va naște „dintr-o femeie roșie” poate fi înțeleasă ca o reprezentare consacrată a maleficului sau că Antihristul va proveni dintre evrei. Or, în credințele populare și în unele surse livrești întâlnim explicit afirmația că Antihristul se va naște „dintr-o evreică”¹¹⁷.

Cercetătorii au formulat diverse explicații ale reticenței față de „oamenii roșii” întâlnită în credințele populare. Încă Lazăr Șăineanu nota: „Părul roșu este o excepțiune, și poporul vede în cei roșcați un ce particular și extraordinar, împreunat mai adesea cu însușiri și apucături teribile”¹¹⁸. Ulterior, Andrei Oișteanu ajungea la o concluzie similară: „Culoarea roșcată a părului (bărbii) și a feței (datorită pișturilor) este percepută de mentalitatea populară ca fiind o anomalie fizică ce denotă o anomalie psihică sau morală corespunzătoare”¹¹⁹. Analizând iconografia Occidentului medieval, Michel Pastoureau concluziona: „Omul roșu este *celălalt* – cel diferit, damnat, exclus”¹²⁰.

Astfel, putem conchide, asocierea Antihristului cu „omul roșu” în credințele populare exprima, în manieră simbolică, una din trăsăturile neordinare, malefice ale Antihristului, prin care acesta se deosebește de însușirile umane comune. În acest sens, valoarea malefică a culorii roșii

¹⁰⁹ Iona Opie, Moira Tatem, *A Dictionary of Superstitions*, New York, Oxford University Press, 2005, p. 325.

¹¹⁰ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 501.

¹¹¹ Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, *op. cit.*, p. 371.

¹¹² *Ibidem*, p. 408.

¹¹³ *Ibidem*, p. 400.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 395.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 383, 385, 387.

¹¹⁶ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 501; Andrei Oișteanu, *Mythos & Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, București, Editura Nemira, 1997, p. 198.

¹¹⁷ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 796; *Учение об Антхристе...*, p. 427.

¹¹⁸ Lazăr Șăineanu, *Basmele române...*, p. 26.

¹¹⁹ Andrei Oișteanu, *Mythos & Logos...*, p. 198.

¹²⁰ Michel Pastoureau, *op. cit.*, p. 232.

în credințele românești prezintă tangențe cu simbolismul medieval al „omului roșu”. Concomitent, recunoaștem faptul că în tradițiile populare românești culoarea roșie posedă semnificații plurivalente, în funcție de context, depășind problematica studiului de față.

Ultima categorie de personaje fantastice prezente în credințele despre sfârșitul lumii o constituie piticii, numiți și *urici*¹²¹ sau *mititei*¹²². Aidoma altor ființe mitice, piticii locuiesc în trecutul imemorial sau în ținuturi îndepărtate. Informatorii folclorici sugerează frecvent că piticii au precedat celelalte seminții de pe pământ, iar ulterior „s-au aruncat în puțuri de frica tătarilor și s-au prăpădit cu toții”, „i-au distrus jidovii și cătcăunii, care mâncau carne de oameni” sau „i-au omorât uriașii”¹²³. Totuși, într-o altă relatare se spune că *mititeii* i-au alungat pe *urieși*¹²⁴. În calitate de ființe fantastice, între pitici și uriași se poate stabili o filiație genetică, așa cum reiese din legenda despre „împăratul uriașilor, Constantin”, care „va ieși pe pământ și va birui pe toți împărații, rămânând singur stăpânitor «cu oamenii lor», care din uriași au devenit atât de mici «că vor îmblăți 12 într-un cuptor»”¹²⁵.

Identificând piticii cu ființele malefice din vechime, precum uriașii sau căpcăunii, un informator susținea că „viitori stăpânitori ai pământului vor fi diavolii, care l-au stăpânit și la început”, dar acești diavoli vor fi „atât de mici «că 12 la un loc ar face cât un om»”¹²⁶. Piticii ocupă un loc similar balaurilor închiși de Sfântul Gheorghe în cer, după cum sugerează următoarea credință: „Odată a fost secetă mai mult timp. Piticii l-au prins pe Sfântul Gheorghe, cerându-i ploaie. Dumnezeu, ca să scape pe sfânt, a dat ploaie și piticii s-au înecat”¹²⁷. Astfel, credințele populare inserează piticii în șirul personajelor fantastice care, prin însușirile lor grotești, constituie o replică schimonosită a înfățișării umane. Piticii se deosebesc de uriași/jidovi și căpcăuni prin dimensiunile lor, iar în alte relatări se mai adaugă virtuțile lor creștine („piticii sunt sfinții din grote”¹²⁸).

¹²¹ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 792, n. 4.

¹²² Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. II, p. 591; Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 94.

¹²³ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 229; Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 341.

¹²⁴ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 94.

¹²⁵ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 338 (Bârlea rezumă informațiile după Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 45 și vol. II, p. 592).

¹²⁶ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 341-342.

¹²⁷ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 229.

¹²⁸ *Sărbători și obiceiuri...*, vol. III, p. 401.

În acest ultim sens, piticii se confundă cu *blăjini* (numiți și *rohmani*, *rocmani*) care „sunt niște oameni foarte buni, evlavioși și blajini”, „sunt feriți de orișice păcat, că sunt sfinți”, „trăiesc în hotar cu Raiul”, iar „după moarte merg de-a dreptul în rai, unde petrec apoi dimpreună cu sfinții”¹²⁹. Un informator contemporan, relatând o tradiție mai veche, dovedește că piticii (în ipostaza de *blăjini*) se pot confunda cu uriașii: „Bunicul meu spunea că într-o săptămână după Paști, atunci când îs Paștile Rognenilor, și uriașii se înfruptă șapte dintr-un ou”¹³⁰.

Piticii au o imagine ridicolă în raport cu omul contemporan, motiv pentru care sunt comparați, mai degrabă, cu șoarecii, găzele, furnicile¹³¹. Aceleași comparații decurg din descrierea activităților piticilor: „Se vor urca cu scara în pelin și vor ridica oul cu drugii și cu corciile”¹³²; „se vor sui „cu scara într-o urzică”¹³³; „12 vor încăpea într-o coajă de ou”¹³⁴; „12 rădică un ou”¹³⁵; „vor fi mari cât popușoiul ori cât degetul”¹³⁶ etc. Dar și oamenii de astăzi, văzuți odinioară de uriași, semănau cu niște găze („gonghițe”¹³⁷, „jigăanii”¹³⁸, „viermișori”¹³⁹, „miezuri de oameni”¹⁴⁰). Probabil din acest motiv un informator ajungea să confunde oamenii contemporani cu piticii: „Ar fi locuit niște oameni mici, însă acei oameni sântem noi, care am rămas în locul uriașilor”¹⁴¹. În același timp, confuzia sugerează că piticii reprezintă una din ipostazele umane.

În folclorul românesc, succesiunea personajelor fantastice, o verigă a acestui lanț fiind și oamenii, devine o formă de reprezentare a evoluției istoriei lumii, concepută ca o descreștere treptată a fapturilor. Unii informatori redau explicit această descreștere progresivă, prevestind astfel viitorul: „Întâi au fost uriașii, apoi noi și

¹²⁹ Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. III. *Cincizecimea*. Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum I.O., 2011, p. 199.

¹³⁰ Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, *op. cit.*, p. 150.

¹³¹ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. II, p. 591, 596.

¹³² Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 125, n. 4.

¹³³ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 229.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 340.

¹³⁵ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie...*, p. 341.

¹³⁶ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 809.

¹³⁷ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 170.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 216.

¹³⁹ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 116.

¹⁴⁰ Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, *op. cit.*, p. 143.

¹⁴¹ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 229.

după noi au să vie oameni mici”¹⁴²; „Dumnezeu s-a săturat de ei [de uriași – n.n.] și i-a înlocuit cu noi; ne va înlocui și pe noi cu alți oameni, atât de mici, încât 12 vor încăpea într-o coajă de ou”¹⁴³; „după cum am ieșit noi după urieși, ca să fie traiul mai ușor pe fața pământului, așa și după noi vor ieși *uricii*, un fel de oameni mărunți”¹⁴⁴; „ar fi fost pe aici uriași și o să ajungem pitici”¹⁴⁵.

În același context se înscrie credința potrivit căreia piticii „vor veni după noi, dar înainte de sfârșitul lumii” sau aceea că ei „vor fi începătorii unei alte lumi”¹⁴⁶. Potrivit altor relatări, omul actual, având proporții echilibrate, constituie o „medie” între proporțiile piticilor și ale uriașilor: blajinii, „fînd prea mici, nu puteau isprăvi nimic cu folos, și de aceea Dumnezeu a trimis neamul uriașilor, cu trupurile grozav de înalte. Nici aceștia însă nu făceau mare treabă, căci picau și se sfărâmau. De aceea Dumnezeu a născocit oamenii de astăzi, cu staturile mijlocii”¹⁴⁷; „erau și oameni mici, pe care uriașii îi numeau pitici și din aceste două soiuri de oameni am ieșit noi; iar ei s-au nimicit”¹⁴⁸.

Cercetătorii au încercat să determine locul *uricilor* în imaginea mitică a universului. În opinia lui Romulus Vulcănescu, „uricii sunt înfățișați uneori ca primii oameni creați de Fârtați, dar lăsați în taină undeva ca o rezervă a creației”, în timp ce „*uriașii* intră prin gigantismul lor în peisajul încă neumanizat al macrocosmosului și invers, *uricii* prin micimea lor (echivalentă *licii*-lor) intră în peisajul umanizat al cosmosului redus la Terra”¹⁴⁹.

Analizând posibila etimologie a termenului *urici*, Ivan Evseev conchide că aceste personaje fac parte din „categoria strămoșilor mitici”¹⁵⁰. La rândul său, Ionel Opreșan consideră că uricii și uriașii „sunt elemente ale unei viziuni filosofico-antropologice descendente ce dă contur, în plan mitologic, imaginii celor trei vârste”¹⁵¹. Astfel, autorii menționați recunosc faptul că, în imaginația populară, există o filiație între *urici* și omenirea actuală.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 340.

¹⁴⁴ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 125, n. 4.

¹⁴⁵ *Sărbători și obiceiuri...*, vol. IV, p. 403.

¹⁴⁶ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 792.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 125.

¹⁴⁸ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 229.

¹⁴⁹ Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 260-261.

¹⁵⁰ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 625.

¹⁵¹ Ionel Opreșan, „Note și comentarii”, în Lazăr Șăineanu, *lelele sau zânele rele...*, p. 510.

Varietatea mărturiilor folclorice reproduse, uneori contradictorii, atestă că fantezia populară utilizează creator imaginile uriașilor și ale piticilor, asemenea unor figuri de stil, pentru a reprezenta locuitorii aflați la extremitățile istoriei și ale spațiului pământesc, zugrăviți prin analogie cu omul contemporan. Credințele românești despre uriași și pitici, în calitate de verigi ale evoluției istorice, află mai multe paralele în imaginarul medieval. Potrivit romanului popular *Alexandria*, marele cuceritor macedonean ar fi întâlnit în calea sa „pitici de un cot”, „căpcâanii, monștri cu două capete, unul de câine și altul de om”¹⁵², precum și uriași, întruchipându-i pe Adam și Eva¹⁵³. De asemeni, Alexandru Macedon a întâlnit „într-un colț îndepărtat, în preajma raiului”, pe *nagomudri*, identificați cu *blajinii/rohmanii*¹⁵⁴, fiind deci, conform acestei surse, un popor diferit de pitici.

Aceste personaje fantastice, prezente în folclorul românesc și în cărțile populare, continuă să alimenteze imaginația oamenilor contemporani. Astfel, o informatoare din localitatea Desești – Maramureș, în 1996, evoca uriașii pentru a caracteriza oamenii primitivi: „Demult o fost oamini uriași. Și amu sunt într-oarice colț de lume. Acolo să află oamini pādurii, oamini primitivi, care nu știu ei de carte și de Dumnezău, dar, când vor ști, atunci va fi sfârșitul lumii”¹⁵⁵. Tot în 1996, un alt informator din Bârsana – Maramureș povestea despre participarea bunicului său în Primul Război Mondial: „Și în Asia, acolo, cum o mers el cu războiul, o dat peste oarece zonă de pitici [...]. Când au dat de zona cu piticii, apoi i-au ascuns, cum ascunzi puii de găină de pădure prin buruiene, că erau tare micuți și se temeau”¹⁵⁶.

Declinul progresiv al umanității, exprimat inclusiv prin micșorarea corpurilor omenești, a constituit o convingere împărtășită de mai mulți cărturari medievali. În acest sens, în lucrarea enciclopedică *Elucidarium* a lui Honorius Augustodunensis (1080-1154), îmbinare de teologie și folclor, răspândită în Occidentul medieval, se prevestește: „Trupurile oamenilor vor fi mai mici ca ale noastre, întocmai după cum ale noastre sânt mai mici ca ale celor din vechime”¹⁵⁷. La începutul secolului al XIII-lea, poetul

¹⁵² Nicolae Cartoian, *Cărțile populare...*, vol. I, p. 279.

¹⁵³ *Ibidem*, vol. II, p. 60.

¹⁵⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 287.

¹⁵⁵ Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, *op. cit.*, p. 147.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 150.

¹⁵⁷ Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*. Cu o prezentare de M. Berza. Traducere și note de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1970, p. 236.

francez Guiot de Provins afirma că „oamenii de altădată erau frumoși și falnici. Ei sânt acum ca niște copii și niște pitici”¹⁵⁸.

În opera pictorului Hieronymus Bosch (c. 1450-1516), apreciată ca „un rezumat al mitologiei și folclorului din Evul Mediu”¹⁵⁹, în unele scene care zugrăvesc păcatele omenești și infernul (în tripticele *Carul cu fân* și *Grădina Desfătărilor*) întâlnim oameni de statura piticilor, în raport cu animalele, păsările, plantele sau obiectele gigantice. În romanul lui Jonathan Swift (1667-1745), *Călătoriile în mai multe țări îndepărtate ale lumii. De Lemuel Gulliver*, țara piticilor (*Lilliput*) și cea a uriașilor (*Brobdingnag*) se numără între ținuturile fabuloase de pe pământ, reflectând popoarele neobișnuite pentru imaginația europenilor, dar și cusururile omenești. În acest mod, credințele populare românești, alături de capodopere ale culturii universale, exploatează mitul uriașilor și piticilor pentru a zugrăvi, în limbaj mito-simbolic, ipostazele umanului.

În încheierea prezentului studiu constatăm că în folclorul românesc personajele fantastice ocupă, deopotrivă, vechimea mitică, vremea de apoi și tărâmurile îndepărtate, fiind proiecții deformate ale societății umane. Sfârșitul lumii, conceput ca o dezlănțuire a forțelor malefice, distructive, aduce în scenă personaje fabuloase, reprezentări hipertrofiate ale realităților malefice de pe pământ (șerpi zburători, păsări cu ciocul de fier) sau socotite malefice (ciuma, boierii) și personificări ale răului universal (balaurul, Scorpia, Iuda, Antihristul). Frecvent, personajele respective constituie proiecții grotești ale trăsăturilor umane, mai ales ale exteriorului (uriași, căpcăuni, pitici).

Așadar, folclorul românesc atestă continuitatea unor reprezentări medievale, având paralele în romanul *Alexandria* și în unele scrieri eshatologice (*Apocalipsa apocrifă a lui Ioan*, *Legenda Duminicii*, *Apocalipsa lui Metodie din Patara*, *Apocalipsa Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos*, *Cuvântul lui Ipolit*). Descrierile grotești ale personajelor care ar fi locuit în vechimea mitică și care vor apare din nou în vremea de apoi, subînțeleg permanent raportarea la însușirile fizice și morale ale umanității contemporane, existența căreia se confundă cu dăinuirea întregii lumi.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ *Ibidem*, n. 45.